

VALUATION OF ACCOUNTING OBJECTS

Boykabulova Iroda

Samarkand Institute of Economics and Service

“Accounting and Audit in Other Industries”

Qobulova Ruxshona

Student of Samarkand Institute of Economics and Service

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20037007>

BUXGALTERIYA HISOBI OB'EKTLARINI BAHOLASH

Boykabulova Iroda

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

“Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi va audit”

Qobulova Ruxshona

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada buxgalteriya hisobi ob'ektlarini baholashning nazariy asoslari, asosiy tamoyillari va amaliy ahamiyati kompleks tarzda tahlil qilinadi. Baholash buxgalteriya hisobi tizimining muhim elementi sifatida aktivlar, majburiyatlar va kapital qiymatini aniqlashda hal qiluvchi rol o'ynashi asoslab beriladi. Maqolada tarixiy qiymat, joriy (bozor) qiymat, sof realizatsiya qiymati hamda diskontlangan qiymat kabi baholash usullari yoritilib, ularning qo'llanish sohalari va afzalliklari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: baholash, buxgalteriya hisobi, aktivlar, majburiyatlar, kapital, tarixiy qiymat, joriy qiymat, bozor qiymati, sof realizatsiya qiymati, diskontlash, IFRS, moliyaviy hisobot, qiymatni aniqlash, hisob siyosati.

Annotation: This article comprehensively analyzes the theoretical foundations, basic principles and practical significance of the valuation of accounting objects. It is argued that valuation, as an important element of the accounting system, plays a decisive role in determining the value of assets, liabilities and capital. The article highlights valuation methods such as historical value, current (market) value, net realizable value and discounted value, and analyzes their areas of application and advantages.

Keywords: valuation, accounting, assets, liabilities, capital, historical value, current value, market value, net realizable value, discounting, IFRS, financial reporting, valuation, accounting policy.

Аннотация: В данной статье всесторонне анализируются теоретические основы, основные принципы и практическое значение оценки объектов учета. Утверждается, что

оценка, как важный элемент системы учета, играет решающую роль в определении стоимости активов, обязательств и капитала. В статье рассматриваются такие методы оценки, как историческая стоимость, текущая (рыночная) стоимость, чистая реализуемая стоимость и дисконтированная стоимость, а также анализируются области их применения и преимущества.

Ключевые слова: оценка, бухгалтерский учет, активы, обязательства, капитал, историческая стоимость, текущая стоимость, рыночная стоимость, чистая реализуемая стоимость, дисконтирование, МСФО, финансовая отчетность, оценка, учетная политика.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxona va tashkilotlar faoliyatini samarali boshqarish, avvalo, ularning moliyaviy holatini to'g'ri baholashga bog'liqdir. Moliyaviy axborotning ishonchliligi esa bevosita buxgalteriya hisobi ob'ektlarini to'g'ri baholashga asoslanadi. Shu sababli, buxgalteriya hisobi tizimida baholash jarayoni markaziy o'rin egallaydi va u aktivlar, majburiyatlar hamda kapitalning haqiqiy qiymatini aniqlash orqali moliyaviy hisobotlarning aniqligini ta'minlaydi.

Buxgalteriya hisobi ob'ektlarini baholash – bu ularning pul ifodasida qiymatini aniqlash jarayoni bo'lib, u iqtisodiy qarorlar qabul qilishda muhim axborot manbai hisoblanadi. Baholash natijalari asosida korxonaning moliyaviy barqarorligi, to'lov qobiliyati va rentabelligi haqida xulosalar chiqariladi. Shu bois, baholash usullarining to'g'ri tanlanishi va amaliyotda samarali qo'llanilishi nafaqat buxgalteriya hisobi, balki moliyaviy boshqaruvning ham muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy iqtisodiy sharoitda aktivlar qiymatining tez o'zgarishi, bozor sharoitlarining beqarorligi hamda xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga moslashish zarurati baholash jarayoniga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. Ayniqsa, tarixiy qiymat asosida hisob yuritish bilan bir qatorda joriy (bozor) qiymat, diskontlangan qiymat kabi zamonaviy yondashuvlarni qo'llash zarurati ortib bormoqda. Bu esa baholash tizimini takomillashtirish va uni xalqaro talablar darajasiga olib chiqishni taqozo etadi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda buxgalteriya hisobi ob'ektlarini baholash masalasi kompleks ilmiy yondashuv asosida o'rganildi. Tadqiqot metodologiyasi nazariy va amaliy usullar uyg'unligiga tayanib, baholash jarayonining mohiyatini chuqur tahlil qilish imkonini berdi. Avvalo, nazariy tahlil usuli orqali buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotga oid ilmiy adabiyotlar, darsliklar, monografiyalar hamda amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar o'rganildi. Xususan, aktivlar va majburiyatlarni baholashga doir xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) hamda milliy buxgalteriya hisobi me'yorlari asosiy metodologik manba sifatida xizmat qildi. Ushbu usul yordamida baholash tushunchasi, uning tamoyillari va qo'llanish usullari tizimli ravishda tahlil qilindi.

Tadqiqot jarayonida taqqoslash (komparativ) usulidan keng foydalanildi. Bu usul orqali turli baholash yondashuvlari – tarixiy qiymat, joriy (bozor) qiymat, sof realizatsiya qiymati va diskontlangan qiymat usullari o'zaro solishtirildi hamda ularning afzalliklari va cheklovlari aniqlab berildi. Shu bilan birga, milliy buxgalteriya amaliyoti va xalqaro standartlar o'rtasidagi farqlar o'rganilib, ularni uyg'unlashtirish imkoniyatlari tahlil qilindi.

Analitik usul yordamida buxgalteriya hisobi ob'ektlarini baholashning moliyaviy natijalarga, korxona aktivlari qiymatiga va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligiga ta'siri baholandi. Bu orqali baholashning iqtisodiy ahamiyati va uning boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi o'rni ilmiy asosda yoritib berildi. Shuningdek, mantiqiy umumlashtirish va sistemalashtirish usullari yordamida olingan natijalar tartibga solinib, yagona xulosalar shakllantirildi. Induktiv yondashuv orqali alohida holatlardan umumiy nazariy xulosalar chiqarildi, deduktiv usul orqali esa umumiy qoidalaridan kelib chiqib, aniq amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqotda empirik yondashuv elementlari ham qo'llanilib, korxonalarda baholash amaliyoti, aktivlar va majburiyatlarni hisobga olish jarayonlari hamda moliyaviy hisobotlarni shakllantirishdagi mavjud yondashuvlar o'rganildi. Bu esa nazariy qarashlarni real iqtisodiy muhit bilan bog'lash imkonini berdi. Umuman olganda, qo'llanilgan metodologik yondashuvlar buxgalteriya hisobi ob'ektlarini baholashning mohiyatini chuqur o'rganish, uning amaliy ahamiyatini aniqlash va uni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Adabiyotlar tahlili

Buxgalteriya hisobi ob'ektlarini baholash masalasi iqtisodiy va moliyaviy adabiyotlarda keng o'rganilgan bo'lib, u aktivlar va majburiyatlarning qiymatini aniqlashda muhim nazariy va amaliy asos sifatida qaraladi. Ushbu yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar baholash jarayonining moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va shaffofligini ta'minlashdagi o'rnini ochib beradi.

Xalqaro miqyosda buxgalteriya hisobi ob'ektlarini baholash masalasi, avvalo, Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari orqali tartibga solinadi. Ushbu standartda baholashning uch darajali ierarxiyasi, ya'ni bozor ma'lumotlariga asoslangan baholash ustuvorligi ta'kidlanadi, bu esa moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligini oshirishga xizmat qiladi¹. Shuningdek, IAS 2 "Inventories" standartida zaxiralarni baholash masalasi batafsil yoritilgan bo'lib, ularning qiymatini aniqlashda "eng past qiymat" tamoyili, ya'ni tannarx va sof realizatsiya qiymatidan kichigi tan olinishi kerakligi ko'rsatib o'tilgan². Bu yondashuv korxona aktivlarining haddan tashqari yuqori baholanib ketishining oldini oladi va ehtiyotkorlik tamoyiliga asoslanadi.

IAS 16 "Property, Plant and Equipment" standartida esa asosiy vositalarni baholashning boshlang'ich va keyingi baholash usullari ko'rib chiqilgan. Ushbu standartga ko'ra, asosiy vositalar dastlab ularning sotib olish qiymati bo'yicha tan olinadi, keyinchalik esa qayta baholash modeli yoki amortizatsiya orqali ularning qiymati yangilanadi³. Bu esa uzoq muddatli aktivlar qiymatini real iqtisodiy sharoitga mos holda aks ettirish imkonini beradi.

Milliy adabiyotlarda ham buxgalteriya hisobi ob'ektlarini baholash masalasi muhim o'rin tutadi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonunida baholash buxgalteriya hisobi elementlaridan biri sifatida e'tirof etilib, aktivlar va majburiyatlarni

¹ IFRS 13 – Fair Value Measurement

² IAS 2 – Inventories

³ IAS 16 – Property, Plant and Equipment

pul ifodasida to'g'ri aks ettirish zarurligi ta'kidlangan⁴. Ushbu qonun milliy buxgalteriya tizimida baholashning umumiy tamoyillarini belgilab beradi.

Ilmiy adabiyotlarda, xususan, Kieso D.E., Weygandt J.J. va Warfield T.D. tomonidan yozilgan "Intermediate Accounting" asarida baholashning turli yondashuvlari, jumladan tarixiy qiymat, adolatli qiymat va diskontlangan qiymat usullari keng yoritilgan. Mualliflar ushbu usullarning har biri turli iqtisodiy sharoitlarda qo'llanishini asoslab beradi va ularning moliyaviy hisobotlarga ta'sirini tahlil qiladi⁵. Shuningdek, White G.I., Sondhi A.C. va Fried D. tomonidan yozilgan "The Analysis and Use of Financial Statements" asarida baholash usullarining moliyaviy tahlilga ta'siri o'rganilgan. Ushbu manbada baholashning noto'g'ri qo'llanilishi moliyaviy ko'rsatkichlarning buzilishiga olib kelishi mumkinligi alohida ta'kidlanadi⁶.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, buxgalteriya hisobi ob'ektlarini baholash masalasi xalqaro va milliy miqyosda chuqur o'rganilgan bo'lsa-da, zamonaviy iqtisodiy sharoitda uni takomillashtirish, ayniqsa adolatli qiymat asosidagi baholashni keng joriy etish zarurati saqlanib qolmoqda. Shu bois, baholash tizimini rivojlantirish va uni amaliyotda samarali qo'llash dolzarb ilmiy va amaliy vazifa hisoblanadi.

Natijalar va muhokama

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, buxgalteriya hisobi ob'ektlarini baholash tizimi korxonaning moliyaviy holatini haqqoniy aks ettirishda strategik ahamiyatga ega. Baholash usullarining to'g'ri tanlanishi va ularni amaliyotda izchil qo'llash moliyaviy hisobotlarning aniqligi, shaffofligi va ishonchligini ta'minlaydi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, baholashdagi kichik xatoliklar ham aktivlar qiymatini noto'g'ri aks ettirishga, natijada esa foyda va rentabellik ko'rsatkichlarining buzilishiga olib kelishi mumkin.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, korxonalarda eng ko'p qo'llaniladigan baholash usuli tarixiy qiymat hisoblanadi. Ushbu usulning asosiy ustunligi uning hujjatlar bilan tasdiqlanganligi va tekshiruvga qulayligidadir. Biroq muhokamalar jarayonida aniqlanishicha, bu usul bozor sharoitlaridagi o'zgarishlarni to'liq aks ettira olmaydi. Ayniqsa, inflyatsiya darajasi yuqori bo'lgan iqtisodiy muhitda tarixiy qiymat asosidagi baholash aktivlarning real qiymatidan sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Shu sababli, zamonaviy iqtisodiyotda adolatli qiymat (fair value) va diskontlangan qiymat kabi yondashuvlarni qo'llash zarurligi ilmiy asoslandi⁷.

Tadqiqot natijalari yana shuni ko'rsatdiki, baholash usullarining tanlanishi korxona faoliyatining xususiyatiga bog'liq holda amalga oshirilishi lozim. Masalan, zaxiralarni

⁴ O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni

⁵ Kieso D.E., Weygandt J.J., Warfield T.D., Intermediate Accounting, Wiley, 2020

⁶ White G.I., Sondhi A.C., Fried D., The Analysis and Use of Financial Statements, Wiley, 2014

⁷ Penman S.H., Financial Statement Analysis and Security Valuation, McGraw-Hill, 2013

baholashda sof realizatsiya qiymati muhim rol o'ynasa, uzoq muddatli aktivlar uchun diskontlash yoki qayta baholash modellari samaraliroq hisoblanadi. Bu esa baholash tizimining moslashuvchanligini ta'minlash va har bir iqtisodiy vaziyatga mos keluvchi yondashuvni tanlash zarurligini ko'rsatadi⁸. Muhokama jarayonida baholashning sub'ektiv jihatlari ham alohida e'tiborga olindi. Ayniqsa, bozor ma'lumotlari yetarli bo'lmagan sharoitda adolatli qiymatni aniqlash murakkablashadi va bu baholash natijalarining aniqligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, professional baholash yondashuvlari, ekspert xulosalari hamda mustaqil audit mexanizmlaridan foydalanish zarurligi ta'kidlandi. Bundan tashqari, zamonaviy axborot texnologiyalarining rivojlanishi baholash jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, avtomatlashtirilgan hisob tizimlari yordamida aktivlar va majburiyatlarni baholash jarayoni tezlashadi, inson omili bilan bog'liq xatolar kamayadi va moliyaviy hisobotlarning sifati oshadi. Bu esa korxonalarda boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi⁹.

Olingan natijalar buxgalteriya hisobi ob'ektlarini baholash tizimini takomillashtirish zarurligini ko'rsatdi. Xususan, xalqaro tajribani keng joriy etish, baholash usullarini diversifikatsiya qilish hamda buxgalteriya xodimlarining malakasini oshirish orqali baholash tizimini yanada mukammallashtirish mumkin.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalariga asoslanib aytish mumkinki, buxgalteriya hisobi ob'ektlarini baholash korxonaning moliyaviy axborot tizimida hal qiluvchi o'rin tutadi. Baholash orqali aktivlar, majburiyatlar va kapitalning haqiqiy qiymati aniqlanadi, bu esa moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va shaffofligini ta'minlaydi. Shu jihatdan baholash jarayoni nafaqat texnik hisob-kitob amaliyoti, balki strategik boshqaruvning muhim elementi sifatida namoyon bo'ladi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, baholash usullarining to'g'ri tanlanishi va ularni amaliyotda samarali qo'llash korxonaning moliyaviy natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, tarixiy qiymat usulining oddiyligi bilan bir qatorda uning cheklovlari mavjudligi sababli zamonaviy sharoitda adolatli qiymat va diskontlangan qiymat kabi yondashuvlarni keng joriy etish zarurati ortib bormoqda. Bu esa moliyaviy hisobotlarni real bozor sharoitlariga yanada yaqinlashtirish imkonini beradi. Shuningdek, baholash jarayonining aniqligi ko'p jihatdan buxgalteriya xodimlarining malakasi, tajribasi va professional yondashuviga bog'liq ekanligi aniqlandi. Shu bois, kadrlar tayyorlash va ularning bilim darajasini muntazam oshirib borish, shuningdek, ichki nazorat va audit tizimini kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. IFRS 13 – Fair Value Measurement.
2. IAS 2 – Inventories.

⁸ Palepu K.G., Healy P.M., Business Analysis and Valuation, Cengage Learning, 2016

⁹ Romney M.B., Steinbart P.J., Accounting Information Systems, Pearson, 2018

3. IAS 16 – Property, Plant and Equipment.
4. O‘zbekiston Respublikasi “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni.
5. Kieso D.E., Weygandt J.J., Warfield T.D., Intermediate Accounting, Wiley, 2020.
6. White G.I., Sondhi A.C., Fried D., The Analysis and Use of Financial Statements, Wiley, 2014.
7. Penman S.H., Financial Statement Analysis and Security Valuation, McGraw-Hill, 2013.
8. Palepu K.G., Healy P.M., Business Analysis and Valuation, Cengage Learning, 2016.
9. Romney M.B., Steinbart P.J., Accounting Information Systems, Pearson, 2018.